

wań garnizonowych, po adaptacji w latach 1893-1894 stał się siedzibą Szkoły Wojennej w Gdańsku (Kriegsschule zu Danzig)² (il. 1).

Nauczanie wojskowe w dziewiętnastowiecznym Gdańsku postępowało w myśl wytycznych powstałych w czasie reformy pruskiej armii w 1816 roku. Aby wykształcić dowódców niższego szczebla, utworzono nową kategorię uczelni wojskowych, od 1818 roku noszących nazwę Szkół Dywizyjnych (Divisionsschulen). Szkoły Dywizyjne istniały przy garnizonach i korzystały z ich infrastruktury. W 1859 roku nastąpiła kolejna reforma pruskich sił zbrojnych, utworzenie korpusów armijnych, przy których powstawały nowe uczelnie – Szkoły Wojenne. Zarówno Szkoły Dywizyjne, jak i Szkoły Wojenne miały nie tylko kształcić w sztuce militarnej, ale też kształtować postawę pruskiego żołnierza, nie tylko szkolić wojskowo, ale też kompleksowo edukować³.

Po sformowaniu w 1890 roku XVII korpusu Armii (XVII. Armee-Korps) z siedzibą dowództwa w Gdańsku, władze wojskowe zdecydowały o utworzeniu w tym mieście Szkoły Wojennej, w otulinie zespołu forteczno-koszarowego Góry Gradowej (Hagelsberg)⁴.

Szkoła Wojenna w Gdańsku rozpoczęła działalność 1 października 1893 roku, zajmując wspomniany gmach przy ulicy Hagenbergische Gasse, później Promenade (obecnie 3 Maja). Kompleks szkolny obejmował przebudowany budynek główny, plac do jazdy konnej ze stajnikami na 46 koni, krytą ujeżdżalnię, halę do ćwiczeń gimnastycznych i szermierki, budynki gospodarcze i magazynowe, mieszczące arsenał, kuźnię itp. Koszt całej inwestycji wyniósł 446 tysięcy marek niemieckich⁵.

Kadrę dowódczą i dydaktyczną Szkoły Wojennej stanowił komendant, od siedmiu do ośmiu wykładowców w stopniu kapitana, siedmiu oficerów inspekcyjnych w stopniu porucznika lub podporucznika. W skład personelu wchodziło ponadto inni

² Pełna nazwa: Królewska Szkoła Wojenna w Gdańsku (Königliche Kriegsschule zu Danzig).

³ B. Poten, *Geschichte des Militär-Erziehungs- und Bildungswesens in den Landen deutscher Zunge*, Bd. 4: *Preussen*, (*Monumenta Germaniae Pedagogica*, Hg. K. Kehrbach, Bd. 17), Berlin 1896, s. 205-225 i 225-252. Szkoła Dywizyjna w Gdańsku działała od 1822 do 1859 roku przy ulicy Damm III (Grobla III).

⁴ Szkoła Wojenna w Gdańsku była dziesiątą w Prusach, wcześniejsze powstały kolejno w Poczdamie, Głogowie, Nysie, Engers, Kassel, Hanowerze, Anklam, Metz i Hersfeld. Por. Tamże, s. 250-251.

⁵ K. Biskup, *Fort Grodzisko...*, s. 62; J. Daniluk, *Góra Gradowa...*, s. 91-92; *Danzig und seine Bauten*, Hg. Westpreußischer Architekten- und Ingenieur-Verein zu Danzig, Berlin 1908, s. 125-126. W centralnej części gmachu Szkoły Wojennej znajdował się gabinet komendanta, mieszkanie portiera, centralny hol i klatka schodowa. Na parterze, w krótszym skrzydle mieściło się mieszkanie komendanta z osobnym wejściem i werandą. W dłuższym skrzydle na parterze urządzono jadalnię dla kadry i dla uczniów, niewielkie kasyno oficerskie, dwie sale bilardowo-rekreacyjne i czytelnię. Na pierwszym piętrze znajdowały się sale wykładowe i lekcyjne, biblioteka z czytelnią, modelarnia, pomieszczenie dla chorych, sale mieszkalne dla 16 uczniów i kwatery dla oficerów inspekcyjnych. Pozostałych 92 uczniów mieszkało na drugim piętrze i na poddaszu.

wojskowi oraz cywile, w tym główny płatnik. Uczelnia mogła przyjąć teoretycznie 108 uczniów⁶.

Pierwszym komendantem gdańskiej Szkoły Wojennej był w latach 1893-1895 podpułkownik Werner⁷. Spośród jego następców stopnie generalskie i wysokie stanowiska dowódcze w niemieckiej armii osiągnęli podpułkownik Kurt von dem Borne, pochodzący ze znanej pomorskiej rodziny, komendant od 1903 do 1907 roku oraz major, następnie podpułkownik Arthur von Gabain, komendant w latach 1907-1911⁸.

Uczniowie Szkoły Wojennej byli intensywnie szkoleni, dzień powszedni zaczynał o godzinie 6 rano, kończył zaś o godzinie 22 wieczorem, mając niewiele czasu wolnego. Ulgę przynosiły niedziele oraz dni świąteczne, choć niekiedy musieli pełnić funkcje reprezentacyjne na uroczystościach w Gdańsku.

Program szkoleń obejmował przedmioty: podstawy taktyki, wiedzę o uzbrojeniu, fortyfikacje, terenoznawstwo, rysowanie map i planów, a także naukę języka francuskiego lub rosyjskiego oraz zajęcia praktyczne: strzelanie, szermierkę, gimnastykę i jazdę konną. Kurs trwał 35 tygodni i kończył się egzaminem na patent oficerski. Można przyjąć, że do 1918 roku uczelnię ukończyło około 3,5 tysiąca absolwentów⁹.

Pisarz i dramaturg Alexander von Bernus, jeden z absolwentów (1901), krytycznie wspominał swoich kolegów uczących się w Szkole Wojennej w Gdańsku:

Zgromadziło się tam około 80-100 chorążych [Fähnriche] różnych rodzajów broni z całych Niemiec, przybyłych na kurs Szkoły Wojennej. Nigdy wcześniej nie widziałem tak obojętnej, pospolitej grupy młodych ludzi, bez jakiegokolwiek większego zainteresowania. Tak oto wyglądał korpus niemieckiej młodszej kadry oficerskiej około 1900 roku [- tłum. P.P.]¹⁰.

⁶ B. Poten, dz. cyt., s. 250-251; *Danzig und seine Bauten*, s. 125-126; J. Daniluk, *Gdańska podchorążówka*, „30 Dni” 2010, nr 1 (87), s. 51-52.

⁷ *Wohnungsliste der Offiziere und Beamten der Garnison Danzig. Sommer-Ausgabe 1894*, Danzig 1894, s. 16; *Adreß-Buch für die Provinzial-Hauptstadt Danzig und deren Vorstädte für 1894*, Danzig 1894, III. Thiel, s. 5.

⁸ Kolejnych przełożonych Szkoły Wojennej wymieniają *Neues Adreßbuch für Danzig und seine Vororte*, Danzig 1897, Abt. III, s. 6; 1900, Abt. IV, s.7; 1902 Abt. IV, s. 7 oraz *Danziger Schulalmanach für Eltern und Lehrer*: II. Kriegsschule Danzig, Hg. P.E. Gehrke, Danzig 1905, s. 9; 1906, s. 9; 1907, s. 8; Jg. IV (1908), s. 9; Jg. V (1909), s. 4; Jg. VI (1910), s. 8; Jg. VII (1911), s. 8; Jg. VIII (1912), s. 6; Jg. IX (1913), s. 6; Jg. X (1914), s. 5. Por. H. Möller, *Geschichte der Ritter des Ordens pour le mérite im Weltkrieg*, Bd. 1: A-L, Berlin 1935, s. 122-124 i 348-350. Wykładowcą taktyki na gdańskiej uczelni był w latach 1893-1895 kapitan William Balck, autor znanego dzieła *Lehrbuch der Taktik* (1899-1903), późniejszy generał porucznik i dowódca 51 Dywizji Rezerwowej podczas I wojny światowej. Por. H. Balck, *Balck William*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 1: *Aachen-Behaim*, Berlin 1953, s. 547.

⁹ B. Poten, dz. cyt., s. 239-244; J. Daniluk, *Gdańska podchorążówka...*, s. 49-50 i 53.

¹⁰ A. von Bernus, *Novellen. Schloßlegende und andere ungewöhnliche Begebenheiten*, Nürnberg 1984, s. 115. Szkoła Wojenna w Gdańsku mogła się jednak szczyścić wykształceniem feldmarszałka Erwina Rommla „Lisa pustyni” (1911) i asa lotnictwa I wojny światowej Lothara von Richthofena (1914). Wśród „niesławnych” absolwentów byli generał wojsk pancernych Hermann Hoth (1905)

Zaginiony księgozbiór Szkoły Wojennej w Gdańsku znany jest dzięki kopii sporządzonego pismem kaligraficznym *Katalog der Bibliothek der Kriegsschule Danzig*, znajdującej się obecnie w zbiorach PAN Biblioteki Gdańskiej¹¹ (il. 2). Księga została przekazana w darze ówczesnej Bibliotece Miejskiej (Stadtbibliothek Danzig) – jak świadczą ostatnie wpisy proveniencyjne – wkrótce po 1908 roku¹².

Katalog Biblioteki Szkoły Wojennej, rozpoczęty dwustronicowym spisem treści (patrz Aneks), podzielono na tematyczne działy oznaczone literami A-H, według klucza właściwego niemieckim księgozbirom wojskowym (s. 5-296) oraz spis map i planów ujętych w działach I-R (s. 297-364). W działach A-H stronę podzielono na cztery kolumny. W pierwszej znajdował się opis fizyczny książki: autor, tytuł, miejsce i rok wydania; w następnych trzech: Dział (Abteilung) i numer (Nummer) oraz liczba egzemplarzy (Anzahl der Expl.). W działach I-R stronę podzielono podobnie, w pierwszej kolumnie wpisując sklasyfikowane według skali tematy poszczególnych map i planów; poza analogicznymi kolumnami z sygnaturą, w liczbie egzemplarzy rozróżniano wydanie starsze i nowsze (Ausgabe ältere, neuere) (il. 3 i 4).

Dział A składa się z trzech części: A I (86 pozycji): *Leksykony, encyklopedie, ogólne* odnotowuje *Katalog der Milit[är]-Bibliothek zu Danzig*, 1901 oraz katalogi księgozbiorów innych pruskich szkół wojskowych (w brandenburskim Poczdamie, śląskich Głogowie i Nysie, pomorskim Anklam i nadreńskim Engers)¹³; A II (76 pozycji): *Ustawodawstwo*; A III (25 pozycji): *Stopnie wojskowe*.

Dział B (256 pozycji): *Historia: dzieła ogólne i polityka* zawiera książki z zakresu historii wojskowej i politycznej, z naciskiem na stosunki niemiecko-francuskie w XIX wieku. Świadectwem wagi nadal przywiązywanej do klasycznego wykształcenia jest obecność sześciotomowej *Geschichte Griechenlands* Williama Mitforda, Leipzig 1802-1808.

Dział C składa się z dwóch części. C I (195 pozycji): *Biografie i pamiętniki*, zawiera życiorysy dowódców wojskowych i wspomnienia ze służby w różnych armiach świata; wpisano tam między innymi *Auserlesene Werke* Johanna Daniela Falka, Leipzig 1819 i *Historie de Charles XII* Voltaire'a, Cologne 1831 oraz biografie

i generał Waffen-SS Lothar Debes (1911), uznani za odpowiedzialnych za zbrodnie wojenne podczas II wojny światowej.

¹¹ *Katalog der Bibliothek der Kriegsschule Danzig* [1908]. Bücherei der Kriegsschule Danzig, katal. Nr. A 68, PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Od 19840 4°. Kopia zrobiona została za pomocą tzw. hektografu, czyli przyrządu w którym na sprężystą płytkę z mieszaniny żelatyny nanosiło się tekst zapisany anilinowym atramentem. Następnie dociskało się wilgotny papier, uzyskując w ten sposób do 100 kopii tekstu. Por. *Hektograf*, [w:] *S. Orgelbranda Encyklopedia Powszechna z ilustracjami i mapami*, tom VI, Warszawa 1900, s. 587-588. Obecnie metoda ta jest stosowana w artystycznej grafice i przy tatuażach.

¹² Wolumin został opatrzony bibliotecznym tytułem na pierwszej stronie okładki: *Bücherei-Verzeichniss der Kriegsschule Danzig* (*Wykaz książek Szkoły Wojennej w Gdańsku*) oraz informacją na drugiej stronie okładki: *Geschenk der Königlichen Kriegsschule zu Danzig* (Dar Królewskiej Szkoły Wojennej w Gdańsku).

¹³ Powyższe świadczy nie tylko o możliwości wymiany międzybibliotecznej, ale także o posiłkowaniu się w pracy dydaktycznej książkami spoza własnego zbioru uczelni.

wybitnych wojskowych i polityków, jak marszałkowie Blucher i Gneisenau oraz król Fryderyk II Wielki i kanclerz Bismarck. Należy do nich bardzo popularna w Prusach *Leben und Charakter Friedrichs II, Königs von Preussen* J.C. Freiera, 1795. C II (48 pozycji): *Historia pułku* zawiera monografie poszczególnych niemieckich jednostek wojskowych.

Dział D (27 pozycji): *Czasopisma* zawiera czasopisma i informatory wojskowe, wśród nich także roczniki czasopism francuskich i angielskich, między innymi „Le Spectateur militaire” (Paris 1826-1914), z zasobami od 1864 roku¹⁴.

Dziwięciu częściom Działu E przypisano kolejne przedziały czasowe: E I (32 pozycje): *Historia wojenna: czasy starożytne, ogólne*; E II (35 pozycji): *Okres fryderycjański*; E III (66 pozycji): *Okres napoleoński*; E IV (10 pozycji): *Prusy – Niemcy 1815-1864*; E V (32 pozycje): *Prusy – Niemcy 1866* (wojna austriacko-pruska z 1866 roku); E VI (147 pozycji): *Prusy – Niemcy 1870/71* (wojna francusko-pruska z lat 1870-1871); E VII (6 pozycji): *Niemieckie wojny kolonialne itp.*; E VIII (20 pozycji): *Inne wojny europejskie*; E IX (31 pozycji): *Wojny pozaeuropejskie* (w tym konflikty angielsko-burskie i japońsko-rosyjskie z lat 1899-1902 i 1904-1905).

Dział F składa się z czterech części: F I (195 pozycji): *Umiejętności wojenne i wojskowość* oraz *Taktyka, strategia, gra wojenna*; F II (127 pozycje): *Nauka o broni i służba strzelecka* oraz *Nauka, budowa fortyfikacji, wojna fortyfikacyjna* z klasycznym dziełem *Memoire sur la fortification primitive...* Lazare Carnota, Paris 1823; F III (37 pozycji): *Terenoznawstwo wojskowe, geografia wojskowa*; F IV (72 pozycje): *Wojkowość w kraju i za granicą* oraz *Szkolenie, służba*.

Dział G składa się z sześciu części: G I (23 pozycje): *Sprawy morskie* – odnotowuje przeważnie nowo zakupione książki z lat 1902-1906; G II (26 pozycji): *Komunikacja: kolej żelazna, telegraf, telefon, statek powietrzny, gołębie pocztowe, psy wojenne, jazda na rowerze, pojazdy silnikowe, sport*; G III (7 pozycji): *Wojskowy wymiar sprawiedliwości*; G IV (10 pozycji): *Opieka medyczna*; G V (7 pozycji): *Administracja i aprowizacja*; G VI (28 pozycje): *Literatura kawaleryjska i wiedza o koniach*.

Cztery części działu H zawierają prace z zakresu wiedzy pozawojskowej: H 1 (16 pozycji): *Literatura niemiecka*; H 2 (32 pozycje): *Matematyka i nauki przyrodnicze*, w tym *Danzig in naturwissenschaftlicher und medizinischer Beziehung* H.W. Conwentza i O. Volkela z 1880 roku; H 3 (63 pozycje): *Językoznawstwo. Literatura obca*; H 4 (138 pozycji): *Podróże, kolonie, geografia ogólna*.

W przypadku pozycji wielotomowych, poszczególne woluminy oznaczano przez dopisywanie do sygnatury kolejnych liter alfabetu albo łamanie sygnatury przez numer tomu¹⁵.

¹⁴ W przypadku czasopism stosowano niepraktyczny system zapisu, w którym poza sygnaturą poszczególnym rocznikom przypisywano kolejną literę alfabetu. Po przypisaniu kolejnemu rocznikowi litery Z, następnym nadawano wyższą cyfrę sygnatury i ponownie litery alfabetu począwszy od A.

¹⁵ Drugi system występuje niekiedy przy pojedynczych pozycjach, być może przewidywano przyszłe nabytki.

Ogółem odnotowano 1873 pozycje książek i czasopism¹⁶.

Katalog zamyka spis map i planów w działach oznaczonych literami od I do R. Jest to najmniej czytelna część informatora, gdzie wiele pozycji dopisano po jego sporządzeniu. Początkowo przypisywano do poszczególnych działów konkretne skale i tematy map i planów, tworząc pewien porządek katalogowania według ich formatu; jednak z biegiem czasu nowe nabytki odnotowywano w kolejnych działach oznaczanych literami alfabetu i dokonywano modyfikacji spisu treści¹⁷ (il. 5).

Dział I: *Kartografia* składa się z czterech formalnie nie wyodrębnionych części, w których spisano kolejno: [1] specjalny typ map topograficznych, tak zwanych Maßstischblätter (w polskiej nomenklaturze TK 25) w skali 1:25 000, charakteryzująca się wysoką szczegółowością i dokładnością odwzorowania topografii terenu, zarówno w Niemczech jak i w innych krajach europejskich (28 pozycji); [2] mapy Rzeszy Niemieckiej w skali 1:10 000 (188 pozycji); [3 i 4] mapy poglądowe Europy Środkowej w skali 1:200 000 i 1:300 000 (178 i 19 pozycji)¹⁸.

Dział K składa się z dwóch części: K 1: *Mapy i mestischblätter obszaru garnizonu* w skali 1:10 000 i 1:25 000 (80 pozycji); K 2: *Mapy obszaru garnizonu* w skali 1:50 000, 1:100 000, 1:300 000 i 1:500 000 (17 pozycji) dotyczących Gdańska (w tym wyjątkowo szczegółowy plan miasta w skali 1:10 000) i innych obszarów garnizonów wojskowych w Niemczech.

Dział L (8 pozycji): *Starsze dzieła kartograficzne* (zachodnio-południowe Niemcy) w skali 1:50 000 i 1:80 000.

Dział M (50 pozycji): *Plany pól bitewnych* w różnych skalach.

Dział N (22 pozycje): *Mapy inne niż niemieckie* (miejsce wydania) w różnych skalach.

Dział O (12 pozycji): *Mapy pozaeuropejskie*, z mapą rosyjskiej bazy w Port Artur w Mandżurii z 1904 roku, w różnych skalach.

Dział P składa się z dwóch części: P 1 (30 pozycji): *Plany manewrów i varia*; P 2 (11 pozycji): *Plany gier wojennych* w różnych skalach.

Ostatni dział R (8 pozycji): *Odręczne mapy do wykładów* w różnych skalach.

Ostatnia część działu I i pozostałe działy kartograficzne oraz ich zawartość zostały dopisane po sporządzeniu pierwotnej, kaligraficznej wersji Katalogu.

Ogółem odnotowano 651 pozycje map i planów¹⁹.

Zawartość Katalogu nie wskazuje na istnienie tajnego zbioru specjalnego.

Większość książek w bibliotece Szkoły Wojennej pochodziła z lat 1890-1898, nieliczne są pozycje wydane w latach 1902-1908. Wśród publikacji obcojęzycznych

¹⁶ Drukowany katalog biblioteki wojskowej niższej rangi, *Katalog der Bibliothek der Königlichen II. Division*, Danzig 1886, odnotowuje 1549 pozycje książek i czasopism.

¹⁷ W działach I-R znajdują się też „puste” sygnatury: z nadanym numerem, ale bez wpisania konkretnej pozycji.

¹⁸ Zgodnie z adnotacją w Katalogu, plany miast Łeba, Puck, Gdańsk, Chojnice, Kwidzyn i Królewiec zostały nałożone na płótno i znajdowały się w biurze komendanta Szkoły Wojennej, zapewne w celach dekoracyjnych.

¹⁹ *Katalog der Bibliothek der Königlichen II. Division...* odnotowuje 111 map i planów.

dominują książki angielskie i francuskie, natomiast w języku rosyjskim gromadzono tylko słowniki.

Początkowe sygnatury w poszczególnych działach Katalogu otrzymały pozycje o nazwiskach autorów lub tytułach zaczynających się od pierwszych liter alfabetu. Ten schemat nie mógł być kontynuowany w uzupełnieniach, co wprowadza nieporządek w późniejszych zapisach. Równocześnie niedostatki widoczne w Katalogu – praktycznie nie ma rejestru ubytków – wskazują, że osoby pełniące funkcje bibliotekarza w Szkole Wojennej nie miały specjalistycznego przygotowania.

Bibliotekę Szkoły Wojennej w Gdańsku można porównać z książnicą analogicznej uczelni na Pomorzu. Szkoła Wojenna w Anklam (*Königliche Kriegsschule zu Anklam*) powstała w 1871 roku i przyjmowała na każdy kurs podobną ilość 96 (100) uczniów²⁰. Drugie z kolei drukowane wydanie katalogu anklamskiego księgozbioru pochodzi 1883 roku²¹. Informator zawiera regulamin korzystania z biblioteki, następnie spis treści, po którym spisano księgozbiór podzielony na dziesięć tematycznych działów: I. Encyklopedie, słowniki, II. Nauki wojskowe, III. Historia wojskowości, IV. Nauki matematyczne i fizyczne, V. Historia naturalna, VI. Filozofia, językoznawstwo i literatura, VII. Historia, VIII. Geografia, IX. Mapy i plany, X. Gra wojenna (w każdym dziale wyróżniano od 3 do 9 części oznaczonych literami alfabetu). Liczący ogółem 4 + 308 stron katalog zamyka indeks nazwisk.

Większość książek w bibliotece Szkoły Wojennej w Anklam pochodziła z lat 1820–1860, w konsekwencji pod koniec XIX wieku znajdowały się tam także pozycje już przestarzałe. Wśród publikacji obcojęzycznych dominowały francuskie i angielskie, jako trzecie po łacinie. W katalogu przypisano każdej pozycji kolejny numer w poszczególnej części działu; stosowano standardowy zapis bibliograficzny: autor, tytuł, liczba tomów, miejsce i rok wydania (zarezerwowano miejsce na dopisanie nowych nabytków). Publikacje krajowe i zagraniczne odróżniano różnymi czcionkami – pismem gotyckim i łańskim.

Ogółem odnotowano 2946 pozycji książek i czasopism oraz 291 pozycji map i planów.

Porównanie katalogów bibliotek Szkół Wojennych w Gdańsku i Anklam wskazuje na różnice w ich strukturze oraz zawartości obu księgozbiorów. Pierwszy informator wydaje się dobrze skonstruowany tematycznie i ma zrozumiały schemat, natomiast drugi sprawia wrażenie bardziej ogólnego i mniej starannie opracowanego – do poszczególnych działów przypisano pozycje z szerokiego spektrum tematu; na jego korzyść przemawia jednak forma drukowana oraz dodanie bibliotecznego regulaminu i indeksu nazwisk. Odnośnie zawartości obu księgozbiorów, gdańska biblioteka wydaje się lepiej zaopatrzona w pozycje z dziedziny ściśle wojskowej,

²⁰ B. Poten, dz. cyt., s. 249 i 250.

²¹ *Katalog der Bibliothek der Königl[iche] Kriegsschule zu Anklam*, Anklam: R. Boettcke 1883, Universitätsbibliothek Greifswald, sygn. Ac 794; patrz: <https://www.digitale-bibliothek-mv.de/viewer/image/PPN878198490/6/#topDocAnchor>

zwłaszcza dotyczące praktycznej strony profesji żołnierza, natomiast anklamska sprawa wrażeń zasobniejszej w militarną literaturę ogólną i historyczną²².

Zawieszenie broni z 11 listopada 1918 roku podważyło sens istnienia Szkoły Wojennej w Gdańsku. Zakończono działalność uczelni, zaś personel i uczniów przeniesiono bądź zdemobilizowano. 6 stycznia 1919 roku na terenie koszar Góry Gradowej powstał tak zwany Freikorps Hagelsberg, składający się z żołnierzy różnych jednostek wojskowych, a także ochotników ze zdemobilizowanych oddziałów oraz studentów Wyższej Szkoły Technicznej w Gdańsku²³.

Na mocy traktatu wersalskiego z 28 czerwca 1919 roku wojska niemieckie musiały opuścić teren Wolnego Miasta Gdańska. Ostatnich żołnierzy uroczystie pożegnano 10 lutego 1920 roku. Nie wiadomo co stało się z wyposażeniem Szkoły Wojennej. Prawdopodobnie zostało wywiezione do Niemiec, jeśli nie wcześniej rozszabrowane przez okupantów Góry Gradowej. Natomiast księgozbiór uczelni został włączony do zbiorów Biblioteki I Okręgu Wojskowego (Wehrkreisbücherei I) w Królewcu²⁴. Sam budynek dawnej Szkoły Wojennej, po formalnym przejęciu przez Gdańsk w 1923 roku, został siedzibą Miejskiej Kasy Depozytowej (Städtische Hinterlegungskasse) i urzędu zarządzającego miejskimi finansami – Głównej Kasy Kamlarii (Kämmerei-Hauptkasse)²⁵.

Szkoła Wojenna w Gdańsku miała świadczyć o prestiżu pruskiego Gdańska, miasto zaś miało zapewniać odpowiedni klimat do zdobywania wiedzy. W ten wysiłek edukacji wojskowej wkład miała także uczelniana biblioteka. Księgozbiór Szkoły Wojennej początkowo korzystnie wyróżniała obecność dzieł pozwalających na szersze poznanie różnych zagadnień historycznych i militarnych, a także uzupełniających wiedzę ogólną prac z zakresu matematyki i nauk przyrodniczych, w tym geometrii i geografii, a także książek z zakresu literatury niemieckiej i obcej oraz językoznawstwa, w tym podręczników i słowników języków obcych. Niestety, z biegiem czasu, co widać na podstawie analizy katalogu, misja edukacyjna zaczęła ograniczać się do podstawowych celów wojskowych. Jednak, mimo pewnych niedostatków, zasób księżnicy pozwalał na kształcenie zgodne z oczekiwaniami niemieckiej armii na przełomie XIX i XX wieku.

²² Na korzyść Biblioteki Szkoły Wojennej w Gdańsku przemawia też duża liczba pozycji dotyczących technologii militarnych.

²³ J. Daniluk, *Góra Gradowa...*, s. 98; *Die „Hagelsberger“ räumten auf*, „Danziger Neueste Nachrichten“, Jg. 46 Nr. 4 (5.01.1939), s. 6.

²⁴ F. Stuhlman, *Das Schicksal des Deutschen Militärbibliothekens nach dem Kriege 1914-18*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen“, Jg. 46 (1929) Heft 7, s. 342 i 343. W Królewcu znalazło się 4000 tomów, co wskazuje na dwukrotny wzrost zbiorów Biblioteki Szkoły Wojennej w Gdańsku w latach 1908-1918. Analogicznie 4000 tomów z Biblioteki Szkoły Wojennej w Anklam włączono do filii biblioteki (Standortbücherei) w Olsztynie; mniejszą część zbiorów anklamskiej księżnicy przekazano do Biblioteki Armii Niemieckiej (Deutsche Heeresbücherei) w Berlinie. Por. tamże, s. 342 i 349.

²⁵ *Staatshandbuch der Freien Stadt Danzig*, Bd. 1, Danzig 1926, s. 19.

 ANEKS

INHALTS-VERZEICHNIS (SPIS TREŚCI)

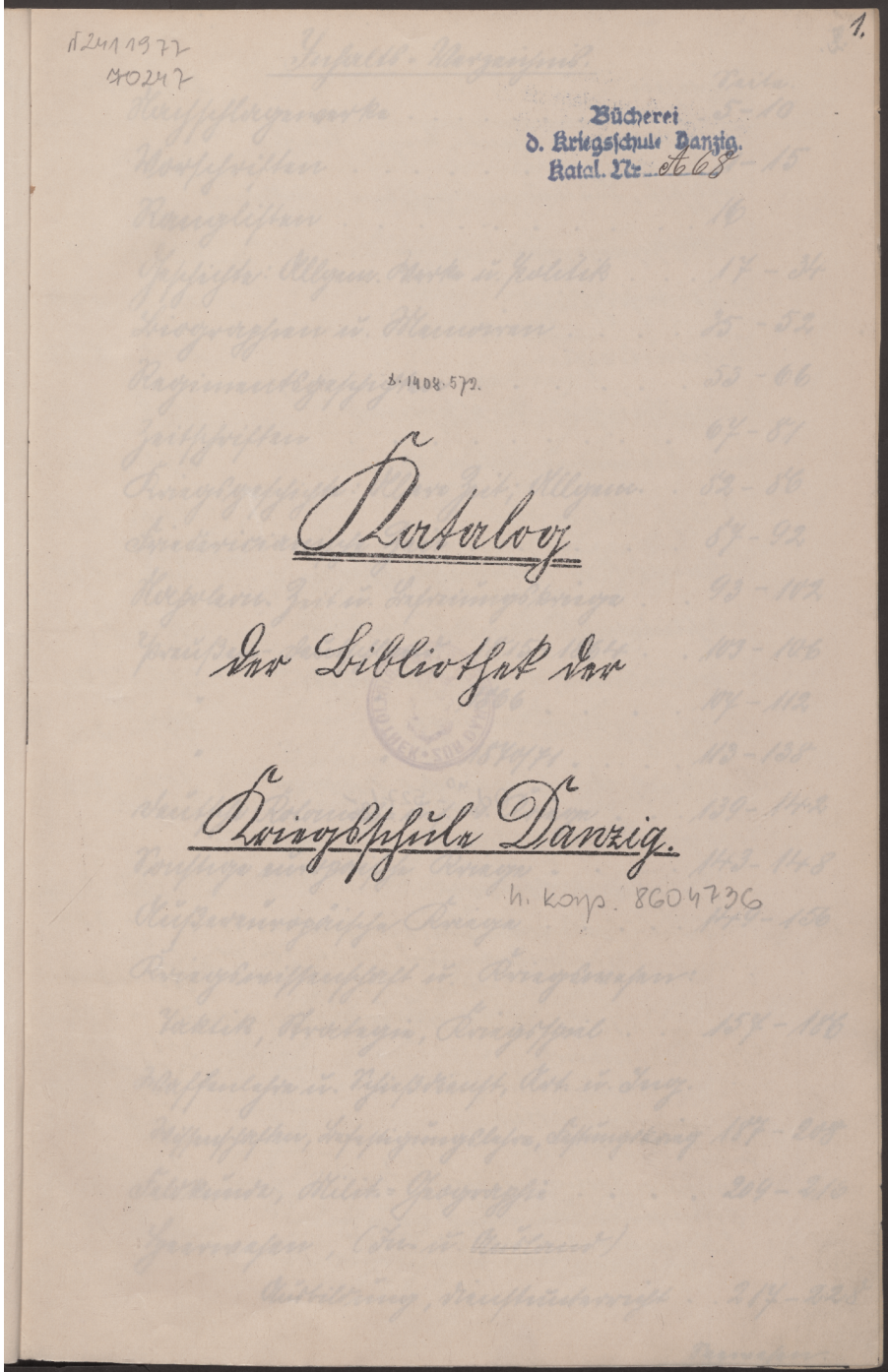
[Katalogu Biblioteki Szkoły Wojennej w Gdańsku, 1908]

- [A I] Nachschlagwerke (Leksykony, encyklopedie, ogólne) 5-10
- [A II] Vorschriften (Ustawodawstwo) 11-15
- [A III] Ranglisten (Stopnie wojskowe) 16
- [B] Geschichte: Allgem. Werke u. Politik (Historia: dzieła ogólne i polityka) 17-34
- [C I] Biographien u. Memoiren (Biografie i pamiętniki) 35-52
- [C II] Regimentsgeschichten (Historia pułku) 53-66
- [D] Zeitschriften (Czasopisma) 67-81
- [E I] Kriegsgeschichte: Ältere Zeit; Allgemeines (Historia wojenna: czasy starożytne, ogólne) 82-86
- [E II] Friederizianische Zeit (Okres fryderycjański) 87-92
- [E III] Napoleon. Zeit u. Befreiungskriege (Okres napoleoński) 93-102
- [E IV] Preußen – Deutschland 1815-1864 (Prusy – Niemcy 1815-1864) 103-106
- [E V] Preußen – Deutschland 1866 (Prusy – Niemcy 1866) 107-112
- [E VI] Preußen – Deutschland 1870/71 (Prusy – Niemcy 1870/71) 113-138
- [E VII] Deutsche Kolonial- u.s.w. Kriege (Niemieckie wojny kolonialne itp.) 139-142
- [E VIII] Sonstige europäische Kriege (Inne wojny europejskie) 143-148
- [E IX] Außereuropäische Kriege (Wojny pozaeuropejskie) 149-156
- [F I] Kriegswissenschaft u. Kriegswesen (Umiejętności wojenne i wojskowość). Taktik, Strategie, Kriegsspiel (Taktyka, strategia, gra wojenna) 157-186
- [F II] Waffenlehre u. Schießdienst, Art. u. Ing. (Nauka o broni i służba strzelecka). Wissenschaften, Befestigungslehre, Festungskrieg (Nauka, budowa fortyfikacji, wojna fortyfikacyjna) 187-208
- [F III] Feldkunde, Milit.-Geographie (Terenoznawstwo wojskowe, geografia wojskowa) 209-216
- [F IV] Heerwesen (In- u. Ausland) (Wojskowość (w kraju i za granicą). Ausbildung, Dienstunterricht (Szkolenie, służba) 217-228
- [G I] Seewesen (Sprawy morskie) 229-234
- [G II] Verkehrswesen: Eisenb., Telegr., Teleph., Luftschiff., Briefftauben, Kriegshunde, Radfahren, Motorfahrzeuge, Sport (Komunikacja: kolej żelazna, telegraf, telefon, statek powietrzny, gołębie pocztowe, psy wojenne, jazda na rowerze, pojazdy silnikowe, sport) 235-240
- [G III] Milit. Rechtspflege (Wojskowy wymiar sprawiedliwości) 214-244
- [G IV] Sanitätswesen (Opieka medyczna) 245-248
- [G V] Verwaltung u. Verpflegung (Administracja i aprowizacja) 249-252
- [G VI] Kav.-Litteratur, Pferdekenntnis (Literatura kawaleryjska i wiedza o koniach) 253-260

- [H 1] Deutsche Litteratur (Literatura niemiecka) 261-266
- [H 2] Mathematik u. Naturwissenschaften (Matematyka i nauki przyrodnicze) 267-270
- [H 3] Sprachunterricht. Fremde Litteratur (Językoznawstwo. Literatura obca) 271-278
- [H 4] Reisen, Kolonien, allgem. Geographie (Podróże, kolonie, geografia ogólna) 279-296
- [I] Hauptkartenwerke (Kartografia)
- [1] Maßstischblätter 1:25 000 (Mestischblätty 1:25 000) 297-300
- [2] Karte des deutschen Reiches 1:10 000 (Mapa Rzeszy Niemieckiej 1:10 000) 301-318
- [3] Topogr. Übersichtskarte von Mitteleuropa 1:200 000 (Topograficzna mapa pogładowa Europy Środkowej 1:200 000) 319-330
- [4] *Übersichtskarte von Mitteleuropa 1:300 000 (Mapa pogładowa Europy Środkowej 1:300 000) 331-334*
- [K 1] *Garnisonumgebungskarten und Meßtischblätter 1:10 000 und 1:25 000 (Mapy i mestischblätty obszaru garnizonu 1:10 000 i 1:25 000) 335-342*
- [K 2] *Garnisonumgebungskarten 1:50 000, 1:100 000, 1:300 000, 1:500 000 (Mapy obszaru garnizonu 1:50 000, 1:100 000, 1:300 000, 1:500 000) 342-347*
- [L] *Ältere Kartenwerke (Starsze dzieła kartograficzne) 348-352*
- [M] *Schlachten- und Gefechtsfelder-Pläne (Plany pól bitewnych) 353-356*
- [N] *Außerdeutsche Karten (Mapy inne niż niemieckie) 357-358*
- [O] *Außereuropäische Karten (Mapy pozaeuropejskie) 359-360*
- [P 1] *Manöver-Karten und Verschiedenes (Plany manewrów i varia) 361-362*
- [P 2] *Kriegsspiel-Pläne (Plany gier wojennych) 363*
- [R] *Selbstgezeichnete Karten zu Vorträgen (Odręczne mapy do wykładów) 364*

1. Gmach Szkoły Wojennej w Gdańsku na pocztówce z 1910 roku
(PAN Biblioteka Gdańska, sygn. P1-Ul. 3 Maja-7)

2. Katalog Biblioteki Szkoły Wojennej w Gdańsku, strona tytułowa
(PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Od 19840 4°)

<u>Zusatz - Marginalien.</u>		3.
		Seite.
Kriegsphysiologie	5-10
Kriegsphysik	11-15
Kriegschemie	16
Spezielle: Allgemein. Natur u. Geschichte	17-34
Lehrbuch der v. Hauwian	35-52
Praktische Kriegswissenschaften	53-66
Zeitwissenschaften	67-81
Spezielle Kriegswissenschaften: Klara Zeit; Allgemein.	82-86
Spezielle Kriegswissenschaften Zeit	87-92
Kriegswissenschaften Zeit u. Lehrbuch der Kriegswissenschaften	93-102
Praktische - Lehrbuch der Kriegswissenschaften 1815-1864	103-106
" " 1866	107-112
" " 1871/71	113-138
Lehrbuch der Kriegswissenschaften - u. f. v. Kriegswissenschaften	139-142
Praktische u. theoretische Kriegswissenschaften	143-148
Lehrbuch der Kriegswissenschaften	149-156
Kriegswissenschaften u. Kriegswissenschaften:		
Taktik, Strategie, Kriegswissenschaften	157-166
Lehrbuch der Kriegswissenschaften, Art. u. Kriegswissenschaften	
Lehrbuch der Kriegswissenschaften, Lehrbuch der Kriegswissenschaften 187-208	
Lehrbuch der Kriegswissenschaften, Militärgeschichte	209-216
Lehrbuch der Kriegswissenschaften, (Lehrbuch der Kriegswissenschaften)	
Lehrbuch der Kriegswissenschaften, Lehrbuch der Kriegswissenschaften	217-228
		<u>Praktische</u>

<i>Katalog Biblioteczny</i>		Nr. inw. Czyszc.	Ilość tomów	Koszt złoty	5.
<i>Katalog Biblioteczny</i>					
<u>Abel v.</u>	<i>Sammlung der Königl. Preuss. Kammer. Berlin 1904.</i>	A	1	1	
<u>Bloch v.</u>	<i>Der zukünftige Krieg. Berl. 99.</i>				
	1. Band: <i>Kriegsplanmässigkeit.</i>	"	2	1	
	2. " : <i>Der Landkrieg.</i>	"	3	1	
	3. " : <i>Der Seekrieg.</i>	"	4	1	
<u>Bredow-Wedel v.</u>	<i>Leitf. Krieg- u. Heim- liste für das deutsche Land. Berlin 1905.</i>	"	5	1	
<u>Brockhaus</u>	<i>Konversations-Lexikon Band 1-14. Leipzig 1898</i>	"	0-	1	
<u>Frobenius</u>	<i>Wahrschafstheorie des Krieges. Gymnasium 1903.</i>	"	23	1	
<u>Giese</u>	<i>Deutsche Literaturkunde. Leipzig 1894.</i>	"	24	15	
<u>Hage Dr.</u>	<i>Deutsche Kunst- u. Krafth- kunde. Jena 1904.</i>	"	25	1	
<u>Hartmann</u>	<i>Milit. Gesundheitslehre f. Kamer. u. Marine. Leipz. 1896.</i>	"	26	1	
<u>Hirsch & Kowalski</u>	<i>Reputations- u. Militär- Milit. Journalistik. Berlin 1878.</i>	"	27	1	
<u>Ischl</u>	" " " 1882.	"	28	1	
<u>Ischl</u>	" " " 1885.	"	29	1	
<u>Ischl</u>	" " " Köln 1890.	"	30	1	
<u>Ischl</u>	" " " 1891.	"	31	1	
<u>H. v. F.</u>	<i>Uebersetzung zum Heilung d. Kriegsbeschädigten. Hildesheim 1851.</i>	"	32	1	

364

Vollständiges Porten zu Nordbrögen.

	Abt.	Nr.	Anzahl d. Exempl.	
			altm. in	neinam Abt. gebn.
<i>Chiffre in Niederst-Afrika</i>	Ch.	1	1	
<i>Zur Gefechts der Nord-Savign</i>	"	2	1	
<i>Zur Besieg 1806-07</i>	"	3	1	
<i>" " " "</i>	"	4	1	
<i>" " " "</i>	"	5	1	
<i>Zur Salzwinnung von Calberg 1807</i>	"	6	1	
<i>St. Quentin 1: 10 000</i>	"	7	1	
<i>Orléans mit Le Mans 1: 128 000</i>	"	8	1	

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- Katalog der Bibliothek der Kriegsschule Danzig* [1908]. Bücherei der Kriegsschule Danzig, katal. Nr. A 68, PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Od 19840 4°.
- Katalog der Bibliothek der Königl[iche] Kriegsschule zu Anklam*, Anklam: R. Boettcke 1883, Universitätsbibliothek Greifswald, sygn. Ac 794

OPRACOWANIA

- Adreß-Buch für die Provinzial-Hauptstadt Danzig und deren Vorstädte für 1894*, Danzig 1894.
- Balck H., *Balck William*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 1: *Aachen-Behaim*, Berlin 1953, s. 547.
- Bernus, von A., *Novellen. Schloßlegende und andere ungewöhnliche Begebenheiten*, Nürnberg 1984.
- Biskup K., *Fort Grodzisko-rys historyczny*, [w:] *Zespół forteczny Gdańsk-Wistujście*. Ogólnopolska Konferencja Naukowa Towarzystwa Przyjaciół Fortyfikacji, Gdańsk 29-31 maja 1998 r., red P. Molski, Gdańsk 1998, s. 54-68.
- Daniluk J., *Dzieje Fortu. Spacerownik*, Gdańsk 2021.
- Daniluk J., *Gdańska podchorążówka*, „30 Dni” 2010, nr 1 (87), s. 46-53.
- Daniluk J., *Góra Gradowa – krótka historia*, Gdańsk 2020.
- Danzig und seine Bauten*, Hg. Westpreußischer Architekten- und Ingenieur- Verein zu Danzig, Berlin 1908.
- Danziger Schulalmanach für Eltern und Lehrer*, Hg. P.E. Gehrke, Jg. [1]-10, Danzig 1905-1914.
- Die „Hagelsberger“ räumten auf*, „Danziger Neueste Nachrichten“, Jg. 46 Nr. 4 (5.01.1939).
- Hektograf*, [w:] *S. Orgelbranda Encyklopedia Powszechna z ilustracjami i mapami*, tom VI, Warszawa 1900, s. 587-588.
- Katalog der Bibliothek der Königlichen II. Division*, Danzig 1886.
- Möller H., *Geschichte der Ritter des Ordens pour le mérite im Weltkrieg*, Bd. 1: A-L, Berlin 1935.
- Neues Adreßbuch für Danzig und seine Vororte*, Danzig 1897; 1900; 1902.
- Poten B., *Geschichte des Militär-Erziehungs und Bildungswesens in den Landen deutscher Zunge*, Bd. 4: *Preussen*, (*Monumenta Germaniae Pedagogica*, Hg. K. Kehrbach, Bd. 17), Berlin 1896.
- Staatshandbuch der Freien Stadt Danzig*, Bd. 1, Danzig 1926.
- Wohnungsliste der Offiziere und Beamten der Garnison Danzig. Sommer-Ausgabe 1894*, Danzig 1894.
- Stuhlman F., *Das Schicksal des Deutschen Militärbibliotheken nach dem Kriege 1914-18*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen“, Jg. 46 (1929) Heft 7, s. 339-350.

PAWEŁ PINKIEWICZ

THE CATALOGUE OF THE LIBRARY OF THE SCHOOL
OF WAR IN GDAŃSK

Abstract. This article discusses a very detailed issue – an analysis of the catalogue of the library of the Prussian School of War (1893-1918) and is a contribution to the history of library and military sciences in the area of Gdańsk. It is based on the catalogue of the lost collections of the School of War as at 1908, which has survived in the PAN Gdańsk Library. The paper presents its structure, the total number of volumes and selected items from the collection. It also identifies the canon of relevant literature available in the Prussian military education, which provides information on the scope of knowledge acquired by learners. An analysis of the way in which catalogue entries were kept gives insight into the methods, quality and issues of education at the School of War. The history of the facility and its library is also a contribution to the history and level of education in Gdańsk at the turn of the 20th century.

Keywords: School of War in Gdańsk, military library, library catalogue, 19th-20th century Gdańsk

PAWEŁ PINKIEWICZ

KATALOG DER BIBLIOTHEK DER KRIEGSSCHULE IN DANZIG

Zusammenfassung: Der Artikel bietet eine detaillierte Analyse des Bibliothekskatalogs der preußischen Kriegsschule (1893-1918) und liefert einen Beitrag zur Geschichte des Bibliothekswesens sowie des Militärwesens in Danzig dar. Der Gegenstand der Untersuchung ist, der in der Danziger Bibliothek aufbewahrte Katalog der verlorenen Bestände der Kriegsschule im Zustand von 1908; es wird seine Struktur dargestellt sowie die Gesamtzahl der Bücher angegeben und es werden ausgewählte Titel aus der Sammlung aufgeführt. Der Artikel definiert den Kanon der Fachliteratur, was es ermöglicht, den Wissensumfang kennenzulernen, den die Schüler der entsprechenden Stufe des preußischen Militärschulwesens erwarben. Die Analyse der Katalogeinträge erlaubt Rückschlüsse auf die Methoden, Qualität und thematische Ausrichtung der Ausbildung an der betreffenden Kriegsschule. Die Geschichte der Schule und ihrer Bibliothek stellt zudem einen Beitrag zur Bildungsentwicklung in Danzig an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert dar.

Stichworte: Kriegsschule in Danzig, Militärbibliothek, Bibliothekskatalog, Danzig im 19./20. Jahrhundert